EMLÉKEZÉS és EMLÉKEZTETÉS

a zirci zsidó HOLOCAUST 75 ÉVFORDULÓJÁN

75 kép ben

Tisztelt Emlékezők, leendő Emlékeztetők!

1

Tisztelt Vendégeink, Polgármester Úr és zirci Polgártársaink!

Köszöntöm Önöket a mai zirci zsidó HOLOCAUST 75. évfordulójára történő megemlékezésünk alkalmából.

Petőfi nyomán: lehet, hogy könnyelműen fogtam a húrok pengetésihez és nagy munkát vállaltam magamra, amikor e velőtrázó vészkorszakot ezen mélységig feldolgoztam.

Remélem a jelenlevők és ezen emlékezést felvételről nézők és hallgatók mindegyikének tudok valami új információt adni, amelyet kellően hasznosíthat.

2

vers: Radnóti Miklós: Nem tudhatom (Ujvári Ivett)

A magyar haza szeretetéről szóló egyik legszebb költeményt hallottuk egy zsidószármazású, katolikus vallású, bölcsészdoktor, okleveles tanár, munkaszolgálatos, magyar költő tollából, aki 75 évvel ezelőtt október 31.-én itt Zircen, a mai Városháza előtti 82-es úton az utolsó erőltetett munkaszolgálatos menettel gyalog vonult el Szentkirályszabadjától Nagyesztergáron át és jutott el járóképtelenné válása miatt az abdai kivégzéséig.

3

Mementó 1944: Az Úr 1944.évében, a zsidónaptár szerinti 5704.évben sötétség borult Magyarországra és benne a szülőfalunkra, Zircre is. A mai zirci társadalom kötelességének tartja, hogy megemlékezzék nemzeti tragédiánk sötét időszakáról, történelmünk mélypontjáról, az elhíresült vészkorszakról és a kegyelet főhajtásával tisztelegjen a kollektívan büntetett ártatlan áldozatok emléke előtt. Az antiszemitizmus csúcsán a zsidóság politikailag előre kitervelt és tudatosan szervezett és hideg fejjel irányított tömeges és kíméletlen kiirtása soha nem felejthető tragédia mind az érintett családok, mind a helyi közösségek számára. E tragédia áldozataira, közöttük egykori megbecsült zirci honfitársainkra emlékezünk a mai napon. E keserűség csak megerősít abban a felismerésben, amelyet a Nobel békedíjas magyar származású Elie Wiesel fogalmazott meg: „Az élet ellentéte nem a halál, hanem a közöny és a hallgatás”.

Niemöller gondolatai:

4

„Mikor a kommunistákat vitték el,
csendben maradtam,
hisz nem voltam kommunista.

Amikor a szakszervezeti tagokat vitték el,
csendben maradtam,
hisz nem voltam szakszervezeti tag.

Amikor a zsidókat vitték el,
csendben maradtam,
hisz nem voltam zsidó.

Amikorra engem vittek el,
nem maradt senki,
aki tiltakozhatott volna.”

Martin Niemöller német teológus (1892-1984) kezdetben a nemzeti szocialistákra szavazott, de később a nácik egyházellenes politikája a Holocaust és a személyét érő támadások ellenállóvá tették.

Az egyházi vezetőket is meghívták 1934-ben az Adolf Hitler birodalmi kancellár tiszteletére rendezett fogadásra. A Führer így „üdvözölte” őket: **„Törődjenek az egyházukkal, de a német nép miatti aggodalmat hagyják meg nekem!”** Martin Niemöller berlini lelkész erre így válaszolt: **„A népünkkel szembeni felelősséget valaki más helyezte a lelkiismeretünkre. Ön ezt nem vonhatja meg tőlünk!”**
Hitler sóbálvánnyá meredt, hiszen nem számított ellentmondásra.
Számos írásában és nyilvános beszédében is felhívta a figyelmet arra, hogy a náci uralom alatt a német keresztény emberek passzívvá váltak a terror hatására, és éppen ez volt a hitleri gépezet alapja és célja.

Nyilatkozatait a” Führer személyes foglyaként” koncentrációs táborokban bűnhődhette az 1945.évi kiszabadításáig.

A fenti magvas gondolatok után, az **antiszemitizmus** árnyékában annak előidézőit megvizsgálva két fontosabb szempont értelmezhető, a zsidók jobb érvényesülési képessége és egy mítosz, mely szerint Jézus kivégzésében a zsidóknak fő szerepük volt. Ez a per ugyanis egy korabeli koncepciós per volt, amelyben az egyházatyák felelőssége ugyan megfogalmazható, de az antiszemitizmusban kialakult kollektív bűnösség elve elítélendő.

A zsidók (héberek, izraeliták) ókori közel–keleti nép, amelyet vallásuk, nyelvhasználatuk és kultúrájuk tart össze. A zsidóság a Római Birodalom általi leigázásuk és az elvesztett szabadságharcuk után kényszerültek elhagyni az ősi földet és menekültek a közeli dél európai államokba i.sz. 2. évszázadban. Az 5. században már a mai Franciaország és Németország területén is megjelentek és a 11. században már a zsidóság szellemi központja Európába tevődött át.

5

6

A kialakulóban levő zsidóüldözések további vándorlásra kényszerítették őket, ekkor menekültek Lengyelországba és az összlakosság 10 %-át érték el. Magyarországra (Pannóniába) az első zsidók a római Birodalom rabszolgáiként kerültek. Jelentősebb csoportjuk a Honfoglalással került a Kárpát medencébe, mivel a hét honfoglaló magyar törzs mellett résztvevő három kabar-kazár törzs már korábban felvette a zsidó hitet. A betelepülésük a magyar királyságban is folytatódva, Mohács idején 40 körüli magyar településen kimutathatóak. Jellemzően német nyelvterületekről jöttek, és többségük a mai szóhasználattal élve pénzügyi tevékenységet folytatott, mivel a kereszténynek tiltotta a vallásuk. IV. Béla király felismerve szűkségüket védelmébe vette őket és igény bevette szolgálataikat. Az I.Vh. előtt a nagy Magyarországban közel 1 millió zsidó élt, a lakosság 5 %-a. Veszprém megyében a 18. szd. első felében a Mária Terézia alatti betelepítésekkel egyidőben jelentek meg nagyobb létszámban, és hitközségük Pápán, Veszprémben és Palotán alakult meg.

7

8

9

10

Melyek a zsidók érvényesülésének előidézői: első helyen a **tanulás**t (Talmud) és a **tanítás**t (Tóra) tartják a legfontosabbnak. A zsidó családok erejükön felül tanítatták gyermekeiket és ellentétben a magyar családokkal nemcsak a fiaik, hanem a lányaik taníttatására is figyelemmel voltak. Ennek eredményeképpen a zsidók társadalmi teljesítmény terén kiemelkedtek, mert a tanulást, tudást becsülték a legtöbbre. S, ha egy gyermekben látják a tehetséget, akkor mindent megtesznek annak kiaknázására. Ezért is lehet, hogy a 16 magyar származású Nobel díjas tudós közül 11 zsidószármazású (ez 2/3-os arány az 5 %-os részarányuk mellett). ***Jókai szavaival***: a zsidó házaló kereskedő batyuval a hátán oly keserves munkával keresi a kenyerét, mégis fiainak nevelőt, lányának zongoratanárt tart. Néha még túlzásba is viszi, hogy gyermekei neveltetésére, művelésére szívesen áldoz, nála az sohasem felesleges kiadás, még ha maga nélkülöz is , csakhogy gyermekének útját minél jobban egyengesse. Fontos szerepet szánnak a zenetanulásnak is, mert náluk a zene nem csak művészetág, hanem szórakozás és életmód. A másik fontos szempont **a családi összetartás**, amelynek alapja , hogy a vallásos zsidók számára a család a hitélet legfontosabb közössége. A már nem vallásos családok életéből kikoptak a vallásos szokások, de a család szoros összetartása megmaradt. A családi összetartás támogatta a bajba jutottakat, a csődbe jutott, vagy szegényebb hozzátartozókat, tanítatták gyermekeiket. Az árván maradt rokon gyermekek felnevelését azok kiházasításáig a módosabb családtagok vállalták.

11

12

13

A távoli, külföldi rokonaikkal is ápolták a kapcsolatot, amely sokszor az üzleti életükre is jó hatással volt. Fontos megemlíteni, hogy a **bűnügyi statisztikákban** való szerepük lényegesen alatta marad a lakossági részarányuknál, amely bizonyára az eredményesebb tanulásukból származó intelligenciájuk és az üzleti életből származó vagyoni viszonyaik következtében alakult.

A zsidók szabályozása: A már említett okok folytán kialakult társadalmi és vallási szerepük kiváltotta antiszemitizmus különböző korokban eltérően alakult, és ennek megfelelően kapcsolódott hozzá a szabályozásuk. A 14. századig Magyarországon jelentősebb nehezítő intézkedés kevés volt. Szabolcsi zsinat: földjeiket csak pogány szolgákkal műveltethették, s mivel a pogányság aránya csökkent, folyamatosan kiszorultak a földművelésből és tértek át kereskedésre. II. András Aranybullája keresztény nyomásra eltiltotta a zsidókat a közhivatali beosztásoktól. Fia, IV. Béla országos privilégiumot biztosított számukra, azzal hogy a király szolgái címet adta nekik. Nagy Lajos király Országos zsidóbíró intézmény felállításával érdek és birtokvédelmet biztosított számukra. Amíg Mátyás király is jó helyzetben tartotta őket, addig a halála utáni gyengekezű uralkodók nem tudták a korábbi jogaikban fenntartani őket a városi polgárság nyomása ellenében. Az addig csak keresztnevet viselő zsidókat II. József, Kalapos királyunk vezetéknév felvételére kötelezte" 1788.esztendő januárisától". Az 1848-as szabadságharc idején rendelkeztek a zsidók egyenjogúsításáról: Szemere Bertalan ME, BM. szerint:"…miszerint a zsidók is a hazának polgárai, jogban,kötelezettségben is a többiekkel egyenlők".Kossuth Lajos álláspontja a korabeli antiszemitizmusról: emberek között vallásfelekezet miatt soha nem tettem és nem is fogok különbséget tenni,az antiszemita agitációt 19.szd-ban szégyenlem, mint magyar restellem,mint hazafi kárhoztatom. A kiegyezés után Magyarország gazdasági életére a zsidók jelenléte fellendítőleg hatott. Az iparosítás legtöbb kezdeményezője zsidó volt (Goldberger Leó texitilipar, Fischer Mór porcelánipar, Weiss Manfred vasipar, fegyvergyártás)

14

Náci ideológia: A mindig is meglevő, hullámzóan alakuló antiszemitizmust a náci ideológia csúcsra járatta. Kezdődött Hitler Mein Kampfjának főgondolatával: „azok a népek, melyek lemondanak faji tisztaságukról, egyben lemondanak lelkük és minden megnyilatkozásuk tisztaságáról is….",

15

16

folytatódott az árja fajelmélettel, és a Göbbelsi náci propagandával:"a zsidóság teljes kiiktatása Európából nem erkölcsi, hanem biztonsági kérdés.
"…a faji probléma, s ezzel együtt a zsidókérdés az egész emberi kultúra kulcsa".Írja és mondja a fentieket Hitler, már a többszörösen megbicsaklott családfájának ismeretében, holott azt már nem is vállalja: „Teljességgel családnélküli ember vagyok, rokonok és ősök nélküli teremtmény, kizárólag népem közösségéhez tartozom „ (1942).

17

A **magyarországi antiszemitizmus** a 20. szd. első felében előbb a vesztes I.Vh. után kialakult társadalmi és politikai állapot,később a csatlós náci ideológia hatására erősen megnőtt, amelynek lépcsőit a mindenkori kormány kimondottan zsidóellenes intézkedésekkel (zsidótörvényekkel) szentesített. Eleinte csak burkolt zsidóellenes-célzatú jogszabályok, később már egyértelműen nevesített formában is kifejezetten jelentek meg.

18

0.Zsidótörvény, Numerus Clausus 1920-ban az egyetemi , főiskolai felvételi arányt 15%-ban maximálta a zsidóvallású felvételi lehetőséget(ekkor 20 % -ot meghaladta a zsidó hallgatók száma**) .I. Zsidótörvény 1938**-ban Imrédy ME alatt született meg egyensúlyi tv címen, amelyben az értelmiségi foglalkozású zsidók max 20 %-os korlát alá estek. Ezek hatására tömegesen hagyták el az országot tudósok, művészek. Ezen 1.-2. tv-ben zsidónak a saját jogán zsidóvallású számított (tehát akinek az anyja zsidó és a betértek (átkeresztelkedettek).
A II. Zsidótörvény előterjesztője és vitáinak levezetője ismét Imrédy ME volt, de az elfogadása már gr. Teleki Pál ME alatt történt 1939-ben. (Imrédy kijelentése:"egy csepp zsidóvér is elég ahhoz, hogy megrontsa az ember jellemét és hazafiságát", közben kitudódott csehországi német zsidó felmenője, Horthy kormányzó a nagyobb botrány elkerülése érdekében magához kérette és bemutatta a hiteles dokumentumokat, amelynek hatására a fajmagyar ME a megdöbbenéstől eszméletét vesztette, magához térvén kérte felmentését.

Ez a tv. már nevében is a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozását jelölte meg és a náci nürnbergi tv-re hajazott,amely szerint a faji korlátozást származási alapon valósítják meg. Zsidó származásúnak az minősült, aki maga is zsidó vallású, vagy más vallású, de legalább egyik szülője zsidó vallású, vagy a négy nagyszülőből legalább kettő zsidóvallású (félzsidó kategória a köznyelvben) E tv szerint **tilos** a zsidószármazásúak alkalmazása közhivatalban, tanári pályán, **max.6 %-ban** foglalkoztatható munkakörök:

ügyvéd, mérnök, orvos, színész, iparos (magánvállalkozások esetében ez 12% lehet), **tilos** a magyar állampolgárság felvétele lapszerkesztő-kiadó, színházigazgató-művészeti vezető munkakörökben, mezőgazdasági ingatlanaik átengedésre kötelezettek. **III. Zsidótörvény 1941.-**ben a házassági jog módosítás fajvédelmi szempontok alapján**. IV. Zsidótörvény 1942-ben** mg-i ingatlan vásárlás megtiltása zsidóknak, a meglevő kötelező átengedése**. Honvédelmi törvény:** közérdekű munkaszolgálat bevezetése a zsidó hadkötelezettek részére (lapátos katonák). **1944/1240 min.eln.rendelet** a zsidók **sárga csillag**gal való megjelöléséről)

Származási igazolások fontos szerepet töltöttek be a zsidó származás megállapításához, amely alapján a polgári személyi lap 5. pontjában kellett rögzíteni a **felmentő nem**et vagy a sorsdöntő **igen**t. A mellékelt dián egy zirci példa alapján került tájékoztató jelleggel bemutatásra.

A munkaszolgálatot (MUSZ) a vészkorszakban vezették be, különleges katonai intézményrendszernek minősült a zsidó és politikai üldözött hadkötelesek számára,mely a II. Vh. alatt 18-48 évre terjedt. A zsidóság kirekesztésének, megalázásának, a mostoha körülmények közötti vegetálásuk következtében tudatos létszámcsökkentésének, a politikai ellenfelekkel való leszámolásnak a gátlástalan eszköze volt. Az 1942-44-es Zirc-Dudari bányavasút építésében állandó zsidó munkaszolgálatos egységek vettek részt. A mellékelt dián a 111.sz vasútépítő század muszosai szerepelnek a keretlegényekkel együtt. A zirci anyakönyvek szerint az alábbi nem zirci zsidó MUSZOSok haltak meg: Koch Lajos zalalövői, Vida János máramarosi, Rosenberger Andor nagyesztergári, Krisán János sárdi és „a hazáért hősi halált halt” zsidó-honvédek:Világi Ottó budapesti, Deutsch Dezső budapesti lakosok. A Dunától a Donig dián a 401.politikai munkásszázad kegyetlen életét Kossa későbbi miniszter önéletrajzi regényében mutatja be, valamint a partizánidőszakából a Zirc környéki településeken való átvonulásukat. Az abdai Melocco emlékmű a Zircen áthaladó, Borból induló muszosok utolsó erőltetett menetének Abdán kivégzett járóképtelen csoportjának, közöttük Dr.Radnóti (Glatter) Miklósnak állít emléket.

19

22

21

vers: Radnóti Miklós:Erőltetett menet

(Dr.Tóthné Wenczel Zsuzsanna)

A wannseei konferencián a **végső megoldásként** elhíresült, már csupán csak a náci vezetés döntését végrehajtó, a zsidó nép teljes megsemmisítését célzó tervet rögzítették. A németek sorozatos vereségei hatására a kormányzó által engedélyezett kiugrási kísérleti tárgyalásokat megneszelve az 1944. március 19.-i **Magyarország német megszállása** már egyenes utat nyitott a magyar zsidók megsemmisítéséhez. *(Margaretha terv).* Az április 5- én hatálybalépő ME rendelet kötelezővé tette minden 6 év felett zsidó származású magyar állampolgár részére a **Sárga csillag**, Zsidó csillag, Dávid csillag viselését. 10x10 cm átmérőjű, kanárisárga színű, hatágú csillag lett a megkülönböztető kitűző, amelyet a gettósítás alkalmával viselni kellett. A **gettók**ból deportálás útján hurcolták a végső megoldásba a megjelölteket. Magyarországon 6 **deportálás**i zónát állítottak fel a meglevő 7 csendőrkerületből, amely szerint a zirci zsidóhonfitársaink a III.(szombathelyi) csendőrkerületből az 5. zónába kerültek a pápai gettóból. ahonnan marhavagonokba zsúfolva jutottak el az **Auschwitz-Birkenau**-i koncentrációs táborba. A fáradtan, esetleg betegen megérkezőket rögtön a vagonokból kiszállítás után szelektálták a megadott szempontok alapján (1.férfiak-nők és gyerekek, 2.munkaképesség alapján illetve biológiai kísérletekre ,3. a gázkamrákra ítéltetettekre). A **18 éven felülieknek** készített összeállítás velőtrázó! Kezdve a barátságos német grüss Gott helyett a munkatábori felirattal, a lesoványodott sorsukat váróktól, a mérges gáz dobozon és a krematórium kemencéin át a melléktermékek megjelenéséig, hogy majd évek múlva a zirci halotti anyakönyvben a halálozás helyének rovatába Auschwitz, a halálozás okának pedig **„gázzal való kivégzés”** jelenjen meg az akkori jegyző, a tisztelt Varga Gyula bácsi szépen rajzolt betűivel.

23

24

25

1944.május 15-július 9-ig 147 szerelvénnyel **437 ezer fő** zsidószármazású magyar állampolgár került deportálásra. A zirciek nagyobb csoportja a pápai gettóból július 4-én indult a Pápa-Tatabánya-Bp- Hatvan-Miskolc-Kassa (határállomás,júl.7.)-Eperjes-Liptósztmiklós-Auschwitz útvonalon és 8.-án érkezett meg a rendeltetési állomásra. Akiknek a kivégzési dátuma előbbi, azok

26

más gettóból kerültek előbb elszállításra. Pl. a Grottó szülők a gettósítás elől a Kisbéren lakó lányukhoz mentek, és velük együtt a Komáromi gettóból kerültek korábban kiszállításra. Auschwitzi tábort 1945.január 27-én a szovjet csapatok Zsukov tbk vezetésével szabadították fel, a barakkokban csupán néhány ezer zsídó fogoly élt, közülük 543 fő magyar. köztük a zirci születésű Baumel Regina.

A **Holocaust áldozatai** a mellékelt táblázatban nagyon megrázóak: Európa 10 milliós zsidólakosságának 60 %-a, 6 millió fő elpusztult .A legtöbb áldozatot Lengyelország szenvedte el, a 3,3 millió zsidó lakosból 3 milliót pusztítottak el 91 %-át. Magyarország mind az elpusztultak számadatát 569 ezer fő, mind az arányszámát 69 % tekintve, a kétes dicsőségű dobogóra állt fel.

27

A **Holocaus**t-al jelzett népirtás **fő felelősei, bűnösei** a náci fajvédő árja-politika kidolgozói és végrehajtói, a korabeli magyar kiszolgálói az államvezetés és BM-es végrehajtói (a három László). Ugyanakkor felelősség terheli a győztes hatalmak vezetőit is, mert tudomásuk volt a megsemmisítő táborokról, de elhallgatták és semmit nem tettek az emberi veszteség mérséklésére.

28

Holocaust elítélése: Thomas Mann író 1941-42 évfordulóján birtokába jutott adatok szerint írásaiban, beszédeiben felhívta a közvéleményt a tömeges gyilkosságra, de az nagyon lassú és erőtlen reakciót váltott ki. Mea culpát először a magyar Református egyház fogalmazott meg **Bereczky Albert** kezdeményezésére, „a zsidósággal szemben elkövetett mulasztások és bűnök miatt Isten színe előtt bocsánatot kérünk a magyar zsidóságtól”. **Mindszenty** hercegprímás élete folyamán eltérő álláspontot fogalmazott meg a zsidókérdésben: a zsidó-keresztény tulajdonváltást támogatta,1944 nyarán kifejtette, hogy” ami a zsidókkal történik az nem nemzetvédelem,hanem a 10parancsolatba ütköző gyilkosság”,a kikeresztelkedett zsidók mentéséért sokat tett.1944 őszén Szálasihoz memorandumot írt,amelyben paptársaival közösen a Dunántúl harc nélküli feladását kérte a nemzetvezetőtől. Ezen memorandum aláíratását Kögl Lénárd atya, egykori jásdi plébános végezte motorral közlekedve, sok veszélyen át. Erről bővebben holnap délután Balatonalmádiban hallhatunk az ezzel kapcsolatos könyvbemutatón. **Márton Áron** gyulafehérvári püspökként tiltakozott a zsidók deportálása ellen, aki ezen kiállásáért a Világ Igaza kitüntetésben részesült. **Apor Vilmos** győri püspök is hasonló határozott kiállást tanúsított. **Ravasz László** református püspök a nemzetvezető Szálasihoz intézett kemény szavai sem enyhítettek a helyzeten:

”a zsidókkal való bánásmód sötét foltot ejt a nemzet hírnevére,megcsúfolja Istennek azt az örök törvényét, amely még az ellenséggel szemben is emberséges bánásmódra kötelez”. Az **ENSZ** 1948-ban megelőzendő és büntetendő nemzetközi bűntettként határozta meg a népírtást. **II. János Pál pápa** 2000.Húsvétján Isten bocsánatát kérte a zsidók elleni bűnökért, a múltbéli zsidóellenességért és a hallgatásért a Holocaust idején. A 2005.-ben Berlinben, Németország fővárosában az egykori náci Birodalom székhelyén felállított monumentális **Holocaust Emlékmű** a német nép nevében emlékezik és emlékeztet a 6 millió zsidóáldozatra. Az idén a januári Holocaust világnapi megemlékezésen **Gulyás miniszter** a magyar állami felelősségről beszélt:” a magyar államot felelősség terheli, amiért nem védte meg állampolgárait a Holocaust idején, kollektív bűnösség nincs, de állami felelősség van. Tény, hogy a zsidók elhurcolása a német megszállás után történt, de mindez a magyar közigazgatás kiszolgáló tevékenysége nélkül nem történhetett volna meg.”

29

30

A segítőszándékú **zsidómentők** sokszor életük kockáztatásával tették a lelkiismeretükből vállalt kötelezettségüket. A Nemzetközi **Vöröskereszt** védleveleket bocsájtott az üldözöttek mentésére. Raul **Wallenberg** svéd diplomata Magyarországon a zsidók ezreit mentette meg a deportálástól. Oskar **Schindler** szudétanémet üzletember, gyártulajdonos 1200 zsidó életét mentette meg azzal, hogy gyáraiban alkalmazta őket. **Angelo Rotta** budapesti apostoli nuncius a diplomáciai zsidómentő akciók irányítója. Részben **Horthy kormányzó** is ide sorolható a budapesti, VI. zóna deportálás leállításával, az általa becsült zsidószármazású magyar hazafiak mentéséért, a kormányzói mentesítésekért (történész-kutatók, néprajzosok, művészek érdekében). **Endrédi Vendel** zirci apát zsidó nagyiparosokat (Chorin Ferenc, Kornfeld Mór) bújtatott az apátság épületében és későbbi egyezkedéssel sikerült a Weiss Manfred nagy családját külföldre menekíteni.

31

32

33

A Holocaust korábbi évfordulóin is történtek már **zirci megemlékezések,** ám valamennyi a rendszerváltozás után. Az 1994.évi **50.éves megemlékezés** lépcsői: március 18-19-i megyei Naplóban **Tóth Zsolt** zirci egyetemi hallgató **Halálra ítélve címen** a zirci zsidó családokról emlékezett meg riportjai alapján. A májusi Zirc és Vidékében Kovács Pálma Holocaustra emlékezve címen tette közzé gondolatait. Május 6.-án **Ne menj tovább barátom** címmel **emlékest**

34

35

került megrendezésre Varga István polgármester védnöksége mellett. Ezen ünnepség vezérelőadója az akkor 80 esztendős **Dr. Kis György esperes úr, teológiai doktor** volt, aki romándi és 26 éves bakonyszentlászlói szolgálata után Tirolban volt 6 évig lelkipásztor, akinek fő célja az Ó- és az Újszövetség népei közötti megbékéltetés. Felhívta a figyelmet, hogy aki gonoszat cselekszik, azt utoléri a kín és gyötrelem. Beszélt részvételéről a Wallenberg útlevelek szétosztásában a mártír Salkaházi Sára mentőcsoportjában. A 2014.évi **70.éves évfordulóra** történt a zirci **Zsidótemető felújítása,** amelynek átadó ünnepségéről készült felvétel a Zirci városi Tv archívumában megtekinthető.

A **zirci zsidók betelepedése** az 1840-es évek után kezdődött, 1885-től a várpalotai anyakönyvi kerülethez tartoztak. Zircen a legnépesebb zsidóközösség az I.Vh. előtt élt (91 fővel,a lakosság 2,4 %-val). A két háború közötti **foglalkozásuk**at tekintve kereskedőként 24 fő (termény, baromfi, vas, vegyes), 6 fő iparos (szabó, cipész, műszerész, szikvízkészítő), 3 fő mészáros, 3 fő magántisztviselő és 3 fő egyéb foglalkozásúként dolgozott. A lakosság általános megelégedésére végezték a munkájukat, a közéleti tevékenységük változatos volt, gyűjtéseknél az **adományozók** között mindig megtalálhatók voltak (kórházi ágyak beszerzése, a fertőző pavilon létesítése, a fronton harcoló katonák téli ruházat ellátása, a Levente és a Bakony egyesületek támogatása révén).
Az országos **politikai propaganda** hatása itt is érződött már 1939-ben, amikor az akkori Zirc és Vidéke hetilap főszerkesztője Dr.Kuntzl Ernő ügyvéd a zsidókérdésről tartott előadást a megjelent zsidótörvények hatására: ”a magyar társadalomnak évszázados mulasztást kell pótolnia… **magyarrá és kereszténnyé kell tenni a magyar élet minden ágát**. **Olyan légkört** kell teremteni, amelyben élni, dolgozni és érvényesülni **csak keresztény erkölcsi normák** elfogadása mellett lehet… katolikus lélekkel nem szabad ennek a vállalkozásnak a sikerében kételkedni… ehhez kérjük az Isten áldását!” Ugyan ő szerkesztésében az 1944.06.24.-ZiVi számban szerző nélkül Mielőtt beszélnénk címmel megjelent: „a magyar kormány erélyes kézzel végét veti a zsidók garázdálkodásának… lelkében él a nemzet,a magyar kard mellé magyar lélek kell ! ”. A zirci hetilap rendszeresen tájékoztatta a lakosságot a **zsidók jogainak korlátozásáról** (keresztény cselédlányok alkalmazását zsidók részére, földingatlanok kötelező átengedése vitézi telkek részére, kereskedők működésének szigorítása, vizsgálandók azok a cégek, amelyeknél zsidó-tőkét vonnak az üzletbe. A zsidó mozgóárusok kitiltása).

Tehát **a légkör megteremtődött**, jött a gettósítás, irány Pápa. Közben itthon rendelkezni kellett a zsidók által **„elhagyott ingatlanokról**”, amikor még a sorsukról vagy a sorstalanságukról lakóhelyükön semmit sem tudtak. A zirci ingatlanok-lakóházak többségét a katonaság használta, de jutott belőle levente otthon, körorvosi lakás, segédjegyzői lakás és polgári iskola céljaira is. Egy kockás füzetben pontos kimutatás készült az **elhagyott készletek-**berendezések értékesítéséről, sorszám alatt, kinek, mit és mennyiért értékesítettek. A pontos elszámolás szerint 8794 pengő folyt be, melyből a kiárusítást végző kereskedő összesen 80 P napidíjának levonása utáni 8714 P postai csekken befizetésre került a Zsidó vagyon letétiszámla Budapest címre. A zirci Kossuth Lajos u.6.sz alatti ház udvarán levő **zsidó imaház** kötelező bejelentésében szerepel a lebontási javaslat (közbiztonsági okokból), amelyhez hatósági helyszíni szemlét rendeltek el,végül lebontásra került. Még egy zirci –Zirc környéki vonatkozású kapcsolódó tényről van tudomás az **Aranyvonat eltűnt kincseinek** nyomában címmel. A nyilas hatalmi döntés szerint a zsidók ingóvagyonának egyrészét koncentrálják, majd Nyugatra szállítják. A vidéki zsidók Bpesten összegyűjtött értékeit szállító vonat 1944. október 16.-án (!) a zirci vasútállomásra érkezett, ahonnan az óbányai kastélyba szállították szétválogatás,rendszerezés miatt. December 7. után ismét bevagonírozták és a front közeledése elől Brennbergbányára szállították és folytatták a szétválogatást, 1945.március 30-án vitték ki az országból arany és ezüst tárgyakat, ékszerek, rudak, érmék, aranypénzek, bankjegyek, porcelánok, festmények, kegyszerek formájában.

44
45
46
47
48
49
51
50
52

A **zirci zsidó családokról**: Zircen a vészkorszakban 13-15 zsidócsalád élt, amelyek zömében a település központjában laktak és működtették üzleteiket.

53

Baumel család: a Deák F.u.47.sz. alatt volt a lakás, vállalkozás. A felvidéki Dunaszerdahelyről származnak és 1900-ban települtek Zircre. Kezdetben tojás és baromfikereskedést folytattak családi vállalkozásban, később baromfi feldolgozást is végeztek. A családfő, B. Sámuel 1935. évi halála után a felesége Léderer Róza irányította a vállalkozást. Nyolc gyermekükből négy fiú és négy lány, akik közül a legidősebb kivételével már Zircen születtek. Az üzlet 1942-ig működött, amikor mind a négy fiút munkaszolgálatra vitték. A fiúk hazatértek a háború utáni fogságból, József és Miklós hamarosan Izraelba távoztak. Gábor betegen jött haza és Budapestre költözött. Imre ruházati kereskedőként Zircen maradt (1911-1998. Felső temető)

54

Bruck család: 1926-ig a családfő Bruck Bernát műszerész haláláig a Kossuth L.u.16.szám alatt lakott, majd ezután a Kálvária u.28. (akkori, ma 34.sz.) alá költözött. Ez már, a megözvegyült anya Rubinstein Mária 2. házassága volt. Az első házastársa Gelber József cipész mester volt,aki fiatalon tüdővészben hunyt el 19 éves Miksa nevű cipész fiát maga után hagyva . A 2. házasságból 1911-ben született Bruck Karolin, aki festőművész-grafikus lett **Bér Júlia** néven. A művésznő nagyon nehéz időszakban igen kemény életutat járt be. A megbízója igényei szerinti párizsi művészeti iskolája után cseh zsidó férjet választott és Prágába telepedett le. Sajnos a II.Vh. előszele Prágát hamar a náci Birodalom karjaiba szippantotta és a prágai Heydrich tbk elleni merénylet mentén a férje Auschwitzban végezte életét (Lidicei mészárlás). Csak a 60-as évek közepén talált ismét párra egy morva gépészmérnök személyében, akivel boldogságában nagyon sokat utazott, vázlatokat készített későbbi munkáihoz. Sajnos 13 évi házasság után férje betegségben elhunyt. Művészi munkáiért nagyon sok elismerés birtokosa lehetett, pl.1985.Vp megyéért arany,1989.Zirc Díszpolgára, 2006.Magyar Köztársaság arany Érdemkereszt. Miután utolsó éveire szülőhelyére tért vissza 101. évében itt is hunyt el 2012.-ben és a Felsőtemetőben kialakított díszsírhelyen nyugszik.

55

56

Weisz Sándor családja: a korabeli Vajda Ödön (ma Petőfi S.) utca 5.sz. házban lakott ,itt volt az üzletük is, 1889-ben Alsólendváról költöztek Zircre. A családfő W.Sándor szabó mester1929-ben meghalt (zirci zs.Temető),a felesége Ranschburg Berta és a lányuk a 27 éves Ilona Auschwitzban végezték. Két fiuk munkaszolgálatosként eltűnt.

57

Deutsch család: a Kossuth Lajos és Széchényi utcákat (10.sz) és az elválasztó térről induló Vajda Ö. utca(1.sz) sarokházban laktak. A családfő: D. Mór dudari származású kereskedő, felesége Haslinger Berta, lányaik: D.Olga túlélte, Izabella még 1928-ban elhunyt, a 10 sz. alatt laktak, a fiuk D.Miklós kereskedő, felesége Grünshut Borcsa és gyermekeik a 9 éves Jancsika és a 14 éves Mártika valamennyien auschwitzi áldozatok lettek. (a család a Vajda Ö. u.1.sz. alatt lakott. E sarokházban voltak az üzletek is.

58

Adorján család: a Kossuth L. utca (11.sz) és Tó utca felé nyíló sarokházban laktak,ahol üzlet is volt. de a nagykereskedésük a Kossuth L.u.3.sz.alatt volt. Az erdélyi Kovásziból származnak a 19.sz. végéből. A családfő A. Sándor I.Vh-s kitüntetett hadirokkant, aki dohánykereskedést nyitott, korában neves

59

60

nótaszerző és dalszövegíró is volt. Felesége Majer Leona, az idősebb zirciek a trafiküzletéből Leonka néniként ismerték. Fiuk A. Endre műszerész, kereskedő munkaszolgálatosként végezte életét, a családja: felesége Rácz Teréz és lányuk a 6 éves Klári auschwitzi áldozattá váltak. A. Sándor verseket is írt: Trianon címmel (1937/38), Túl a Királyhágón címmel. Megalkotta a „Nagy Magyarországot!" c. indulót, amelyet a Magyar Rádió lemezre vett és oly gyakran játszott azon időkben. E híres indulót tartalmazó kiadványt személyesen a Duce-nak ajándékozta dedikálásával: Magyarország igaz nagy barátjának mély odaadással! Alessandro Adorján. 1938-ban az Országos nótaverseny I. díjazottjaként aranyplakettet kapott. Írásában tagadta Petőfi fehéregyházi elestét korabeli információit feldolgozva. Olyan dokumentumra hivatkozott, amelyik a szibériai Kerizs (eleinte Körös) falu temetőjében található sírt említette. Sírfelirat: Alexander Stepanovits Petrovics honvédőrnagy „Ő csinálta a falut"felirattal a falu alapítójára utaltak. Bizonyára a későbbi Morvai expedíció is hasonló forrásra támaszkodott.

59

Rácz család: szintén az Adorján féle sarokházban lakott, de a Tó utcai részében. Székesfehérvári származású család Rosenberg névről magyarosított. a családfő R.Dezső kereskedőként dolgozott,feleségével (Jámbor Erzsébet) és az Adorján családnál említett lányával és kisunokájával együtt Auschwitzban végezték.

62

Kohn Jenő családja: a Deák F.u.15.szám alatt a Kenyérgyár melletti, ma üres területen volt a házuk, lakás és üzlet együtt. A 19. sz. végén Tésről jött Zircre a család. A családfő K.Jenő a zirciek „kiskón"nak hívták rőfös kereskedő volt. Éppen egy héttel a német megszállás után március 26-án Bakonycsernyén egy német tiszt szóváltás után lelőtte, A hivatalos haláleset felvételen minden fontos adat megtalálható a halál okának megjelölése kivételével. Felesége Berger Frida 53 évesen auschwitzi áldozat lett, a vele együtt deportált gyermekei a 22 éves Sándor és a 19 éves Júlia megmenekültek és hazatértek Zircre, miután az üzlet visszaállítását nem sikerült megoldani, K.Sándor Ausztráliába távozott és 2010-ben meghalt, K.Júlia férjhez ment egy kereskedőhöz Budapestre és 2008-ban halt meg. Fia Spielmann János az ötévvel ezelőtti temetőfelújítási ünnepségen feleségével együtt itt volt Zircen, és meghatódva mutatta meg nagyapja sírját és mesélte el a halálának körülményeit, ő még akkor Olaszfalut említette a tragédia helyszínéül.

63

Riesz család: A Deák Ferenc u.1.sz sarokházban lakott és vezette üzletét. A 19.sz. második felében Jásdról költöztek Zircre. A családfő R. József kereskedő 1912-ben halt meg és a felesége Weisz Karolina folytatta az üzletet. András fiuk munkaszolgálatból hazatért Zircre, de miután nem tudta az üzletet felélesztени, Balatonfüredi kitérés után Budapestre került. A Riesz lányok: Ilona Auschwitzban végezte életét, Erzsébet húga onnan betegen hazatért és 1950-ben meghalt. 64

Grottó család: nem ismeretes a származási helyük, Grottó Salamon költözött Zircre családostól. a Rákóczi térről induló sarokteleken két házuk volt, a Rákóczi tér 24.sz.alatt volt a lakóházuk,a Drkosch és Dr.Szemmelweisz (Feri doktor)ház szomszédságában. Az üzlet ez mellett, de már az Erzsébet utca (ma József A.u.) 2.sz alatt volt. Fia, G. Mór terménykereskedőként dolgozott. Feleségével, Engel Gizellával deportálás előtt a Kisbéren férjnél levő Zsuzsa lányukhoz utazott és onnan kerültek a komáromi gettóba, ahonnan még a pápai-zirci deportálást megelőzően kerültek Auschwitzba. A Nagykanizsára férjhez ment Rózsa lányukkal együtt áldozatok lettek. Az elhagyott zirci házukat 1945 márciusában bombatámadás megsemmisítette. 65

Kohn Mór család: a Kossuth Lajos utca 31.sz alatt,a Bagolyvár mellett,volt a lakásuk és üzletük. A 19.sz.végén Tésről költöztek Zircre. A családfő, K. Mór kereskedőként rőfös üzletet és vegyes kereskedést vezetett. Felesége, Kohn Mária, a munkaszolgálatra bevonult fiaik: Sándor és József nem tértek haza, a 3., legidősebb fiú még a II.Vh. előtt Palesztinába távozott. 66

Rosenberger család: a Kossuth Lajos utca 1.sz. sarokházban lakott, a mai vasbolt épületben. A 19.sz. második felében Csabrendekről kerültek Zircre. A családfő R.Mór vasáru-kereskedőként dolgozott és benzinkutat üzemeltetett. Felesége Wiener Kamilla volt. Fiuk R.Imre munkaszolgálatosként hazakerült és folytatta a kereskedést. Magasfokú műveltsége, zeneszeretete és tudása révén a Békefi tanár úr vezette zirci szimfonikus zenekar első hegedűse volt, 1977-ben halt meg. 67 68

Weisz Mór család: a Kossuth L.u.6.sz alatti házban lakott, szikvízüzemet vezetett, felesége Ehrenthal Laura és lányuk Vilma még a II.Vh előtt meghaltak, minden a zirci zsidótemetőben nyugszanak. Az udvarban volt a **zsidó imaház**, amely lebontásra került már a háború végén 69

Zsidó temető: a képen levő összeállítás a 2019. márciusi állapotot mutatja, sajnos a felújítás óta 2-3 db sírkő ledőlt és egy felirat összetörten a síron fekszik. Három emlékmű utal az auschwitzi családi áldozatokra, a Deutsch családé, melyet az életben maradt Olga lányuk készíttetett, özv.Weisz Sándorné emléktáblája Adorjánné-Deutsch Ella sírján és özv.Kohn Jenőné emléktáblája a megmenekült gyermekeitől a korábban legyilkolt férje sírján, a többi sír a II.Vh.előtti temetkezéseket jelzi. A magyar nyelvű feliratú sírok a képen családonkénti összeállításban vannak, néhány családnév és kor adatok korábbi sírokra emlékeztetnek. Ezen ideig öt darab héber feliratú sír azonosítása még nem történt meg. **Zirci áldozatok** *felolvasás: Stenger Katalin*

70

71

72

73

Ezen témához tartozó szerteágazó kutatásaim **fő forrásait** mutatja a mellékelt kép, amely szakirodalmat, helytörténeti kutatást, levéltári korabeli dokumentumokat is bemutat, de nem mellőzi a személyes riportokat sem az egyre kevesebb átélt idős emberekkel és a túlélők ismerőseivel.

Akitől a legtöbb segítséget kaptam a kutatásaimhoz: VeML, zirci Könyvtár, id. Wittmann János, Tóth Zsolt kutatásai.

Kérem, hogy az elhangzottakhoz **kapcsolódó kiegészítéseket** hiteles helyesbítéseket, véleményeket a hitelesség érdekében az utókor számára feltétlen tegyék meg a **Zirc és Vidéke szerkesztősége** címére**!** Békefi Antal Városi Könyvtár, 8420 Zirc, József A. u. 1. zivi@zirckultura.hu

Köszönet

